

Muyassarxon KARIMOVA,
"Kokand universiteti" Andijon filiali dotsenti
E-mail: karimova@gmail.com

AQXAI dotsenti M. Karimova taqrizi asosida

ETIQUETTE IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI- MORAL ILLUMINATION

Annotation

Today, in the era of the development of artificial intelligence, the rapid change in the moral thinking of mankind dictates the need to introduce the heritage of ancestors into the minds of young people. This article philosophically analyzes the issues of morality in the works of Alisher Navoi. Alisher Navoi defends honesty and high morality in his prose and educational works "Mahbub ul-Kulub", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarihi anbiyo va hukamo", "Munajat", as well as in such works as "Arba'in", "Nazm ul-Javohir", shows the problems and solutions in human moral thinking.

Key words: Justice, honesty, public figure, moral thinking, perfect man, decent man.

ЭТИКЕТ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ- ОСВЕЩЕНИЕ МОРАЛИ

Аннотация

Сегодня, в эпоху развития искусственного интеллекта, стремительное изменение нравственного мышления человечества диктует необходимость внедрения наследия предков в умы молодежи. В данной статье философски анализируются вопросы нравственности в произведениях Алишера Навои. Алишер Навои отстаивает честность, высокую мораль и в своих прозаических и просветительских произведениях "Махбуб уль-Кулуб", "Насойим уль-муhabbat", "Тариhi анбиyo ва хукамо", "Муноджот", а также в таких произведениях, как "Арбаин", "Назм уль-Джавахир", показывает проблемы и решения в человеческом нравственном мышлении.

Ключевые слова: Справедливость, честность, общественный деятель, нравственное мышление, совершенный человек, порядочный человек.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ODOB- AXLOQNING YORITILISHI

Annotatsiya

Suniy intellekt taraqqiy etgan zamonda insoniyat axloqiy tafakkurining jadallik bilan o'zgarib borishi, ajdodlar merosini yoshlar ongiga singdirish zaruratini taqozo etmoqda. Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarida odob-axloq masalalari falsafiy tahlil qilinadi. Alisher Navoiy halollikni, yuksak axloqni himoya qiladi va o'zining "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Munajat" nasriy-ma'rifiy asarlarida hamda "Arba'in", "Nazm ul-javohir" kabi ijod namunalari inson axloqiy tafakkuridagi muammo va yechimlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar : Adolat, halollik, jamoat arbobi, axloqiy tafakkur, komil inson, odobli inson.

Bugun insoniyat taraqqiyotida tub burilish yuz bermoqda. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarning yangicha tipini yangicha ijtimoiy qurilish shaklini, ijtimoiy dunyoda insonning yangicha maqomini topish yo'lidagi izlanishlar bilan tafsiflanayotgan global inqilob jamiyat taraqqiyotida yangi bosqichdan dalolat beradi. XXI asrda yuz berayotgan fan va texnika sohasidagi texnologiyalar, yangi tipdagi sivilizatsiya inson ongi va axloqiy tafakkurini, axloqiy qadriyatlarini ham o'zgarib ketishiga ta'sir etmoqda. Axloqiy tafakkur va qadriyatlarni o'rganish va o'sib kelayotgan yosh avlod ongiga singdirib borish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axloqiy qadriyatlar zahirida ma'lum bir ajdodlar o'g'itlari va asarlari o'rin olgan ideal obrazlar turadi. Ideal axloqni namoyon qilish, o'zining norma va qoidalaridan chiqarilmaslik vazifasini o'taydi. Hozirgi sharoitda insoniy fazilatlar, kreativ qobiliyatlar uyg'un rivojlanishi barobarida, turli faoliyat turlari, ehtiyojlar, negativ ma'naviy va axloqiy harakatlarining paydo bo'lishi insonning tabiiy axloqini yaxlitligi buzilishiga olib keldi. Axloqiy tafakkurni normal taraqqiyotiga xalal bergan –bu texnokratik tafakkurdir. Jamiyatda yalpi axborotlashtirish natijasida mantiqiy fikrlashsiz insonni qadriyatlar olamidagi chalg'itadi, foyda, bahoga asoslangan utilitar pragmatik natijalarga, inson dunyoqarashining bir yoqlamaligiga yo'naltiradi. Inson o'z hayotini o'zi tanlagan, qabul qilgan hamda amal qiladigan qadriyatlar tizimi asosida quradi. Ammo tegishli tanlovni amalga oshirishi uchun, u doimo o'zini o'zi yaratish bilan shug'ullanishi, hayotining turli jabhalarida yuksak mohiyatga ega mukammal namunalardan mo'ljal olmog'i lozim. Axloqiy tafakkur mazmunida insonni yaxshilikka chorlaydigan, yomonlikdan qaytaradigan amaliy faoliyat yotadi. Ma'lumki, Sharq xalqlarining madaniyati, falsafasi, dunyoqarashida

insondagi axloqiy fazilatlar qadimdan ulug'lab kelingan. Sharq ijtimoiy fikri adabiyotini axloqiy fazilatlar qomusi deyish mumkin.

Inson hayotining mazmunini ilm va ijod bilan bog'laganda avlodlar undan ibrat oladi, rozi bo'lib yashaydi. Ana shunday mutafakkir ajdodimiz Hazrat Alisher Navoiy ijodi ibtidosidan intihosigacha axloq falsafasi g'oyalari bilan sug'orilgan. Navoiy zamondoshlari kabi adolatni, halollikni, yuksak axloqni himoya qiladi va o'zining "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Munajat" kabi nasriy-ma'rifiy asarlari, "Arba'in", "Nazm ul-javohir" kabi asarlarida shaxsning komil inson sifatida shakllanishi uchun qay tarzda to'g'ri fikr yuritishi, nimalardan o'zini tiyishi va qanday insoniy fazilatlariga intilishi kerakligini tasvirlab beradi. "Buyuk shoir va mutafakkir, atqili davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi "[1].

Buyuk insonparvar Alisher Navoiy o'rta asrdagi Uyg'onish davrining boshqa ulug' zotlari singari butun hayoti bilan haqiqiy inson qanday bo'lishi lozimligini ko'rsatdi. U o'z davridagi nohaqlikka, adolatsizlikka qarshi kurash olib boradi, amaldorlarning o'z vazifalarini suiste'mol qilishlarini va ta'magirliklarini fosh etdi, ojiz, muhtoj kishilarni o'z himoyasiga oldi. Sulton Husayn Boyqaro podshohlik qilgan, Alisher Navoiy

hukumatda bosh vazir vazifasini egallagan paytlarda hech bir mamlakatga qarshi bosqinchilik urushi olib borilmadi. Bosh vazir Alisher Navoiy madaniyat va san'atning chinakam homiysi sifatida taniladi. Uning faoliyatida ijtimoiy-siyosiy masalalarni to'g'ri hal etishga intilish, jamiyatdagi barcha ijtimoiy qatlamlarga, barcha qavmlarga bir xil munosabatda bo'lish, hech qaysi birini kamsitmaslik, hammaning manfaatiga barobar xizmat qiladigan jamoat binolarini qurishga alohida e'tibor berish oldingi o'ringa chiqqan boshladi. Ijodi jarayonida o'zi yoshligidan o'qib o'rganagan manbalarga, asarlarga murojaat etadi va bular orasidan Hazratga eng samarali ta'sir ko'rsatgan manbalardan biri Hazrat Imom al-Buxoriy rahmatullohi alayhning "Al-Jomi' as-Sahih" hadislar to'plami ekanligi ayon bo'ladi. 2017 yilning 19 sentyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72 – sessiyasida nutq so'zlab, jumladan, bunday degan: "Markaziy Osiyo Uyg'onish davrining ko'plab yorqin namoyondalarining Islom va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan bebaho hissasini alohida qayd etmoqchiman. Ana shunday buyuk allomalardan biri Imom Buxoriy o'z ahamiyatiga ko'ra Islom dinida Qur'oni Karimdan keyingi eng mo'tabar kitob hisoblangan "Sahih Buxoriy" ning muallifi sifatida butun dunyoda tan olingan. Bu ulug' zotning g'oyat boy merosini asrab – avaylash va o'rganishga ma'rifiy Islom to'g'risidagi ta'limotini keng yoyish maqsadida biz Samarqand shahrida Imom Buxoriy nomidagi Xalqaro ilmiy – tadqiqot markazini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildik. Toshkentda tashkil etilayotgan Islom sivilizatsiyasi markazining faoliyati ham shu maqsadga xizmat qiladi" [2]. Xazrat Alisher Navoiy hadis ilmidan olgan odob – axloqqa doir masalalarni o'z ijodida badiiy obrazlar orqali namoyo etgan.

Adabiyotshunos olim D.Salohiyning qayd etishicha: "Navoiyning qarashlariga ko'ra, inson o'zining barcha jismoniy ehtiyojlarini qondirishi bilan mukammal baxtga erisha olmaydi. Chunki, bunday ehtiyojlar cheksizdir. Inson vujudi faqat jismoniy olamdangina iborat bo'lib qolmay, balki unda ma'naviy, ruhiy olam ham mavjuddir, bu uni tabiatdagi boshqa jonzorlardan yuksaltirib turadi. Inson uchun haqiqiy baxt manbai ham ana shu ruhiy olamdur. Ruhni tarbiyalab kamolga yetkazish orqali inson vujudining chirkini talablaridan, uni o'rgimchak iplaridek chirmab olgan nafs ammora (yomon nafs)lardan xalos bo'ladi. Demak, u faqat dunyoviy orzu-havaslari payida bo'lmay, balki oliy insoniy fazilatlar egasi bo'lish uchun ham jon kuydiradi. Ma'naviy qoniqish tuyg'usi, ruhiy xotirjamlik esa, avvalo, musulmonning, so'ngra ma'rifat yo'lini ixtiyor etgan kamolot yo'lchisining xislatlaridandir" [3].

Haqiqatan, Imom Buxoriy hazratlarining qilgan xizmatlari dinimiz va millatimiz uchun beqiyosdir. Jumladan "Al-jomi' as-sahih" asari, undagi hadislarining sahihlik darajasi o'zga kitoblardagi hadislariga nisbatan alohida mavq'ga ega. Imom Buxoriyning "Al-Jomi' as-sahih" kitobi olimning 600000 ta yodlagan hadislaridan saralab olib yozilgan. Ayni paytda bu kitob muayyan mavzudagi kichik kitoblarga bo'linadi. Muhaddis olimning "As-sahih al-Buxoriy" asaridagi 8-kitob "Kitobi Adab" deb nomlanadi. U 128-bobdan iborat, hadislarining raqami 5970 hadisdan boshlanib, 6226-hadisda tugaydi. Ya'ni, 256 dona hadisni o'z ichiga oladi. Har doim kishilar odob-axloqli, ilmiy, irfonli, din-diyonatli, insofli, tavfiqli insonga havas bilan qarashgan. Ayniqsa, odobli kishilar e'tiborli bo'lishgan.

Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat" asarida komil xulq talabida bo'lgan zotlar shariat yuzidan tariqat odobini mahkam tutadilar, deb yozadi. U qanday odob ekan? "U shunday odobdirki, – deb yozadi Navoiy, – yaxshi-yomonga, katta va kichikka birday bajo keltiriladi. Bunday odobni o'z tabiatlarida mujassam etganlar barcha insonlardan o'zlarini kichik, kamtar va xoksor tutadilar. Ular ko'pchilikning xizmatini qilish, ko'pchilikka foyda yetkazish uchun shoshiladilar. Ular, hattoki o'z farzandlari va xizmatkorlariga ham nihoyatda chiroyli muomalada bo'ladilar. Bulardan biror adabsizlik yuz bersa, dillarini og'ritmaydilar. Shu tariqa, tariqat yo'lida bo'lgan axloq

komil insonlar barchaga, hatto o'g'riga ham nasihatni yumshog' va chuchuk til bilan qiladilar" [4].

Hazrat Navoiy "Mahbub ul-qulub" nomli asarlarida "Odobli inson barcha xalqlar uchun yoqimlidir. U mansabdor kishilardan go'zalroq va badavlat odamlardan hurmatliroqdir. Odob kishilar tarafidan qilinishi mumkin bo'lgan hurmatsizlik eshigini bekitadi va odamni hazil-mazahdan, kamsitishdan saqlaydi", deya ta'lim beradilar va odob har bir insonda bo'lishi shart, deb hisoblaydilar. Shu nuqtai nazaridan "Navoiyning o'z davri ijtimoiy hayoti masalalariga sufiyona nigoh bilan qay tariqa munosabat bildirganligi diqqatga sazovor. Ma'lumki, shoir ilmiy va badiiy ijodida, davlat arbobi sifatidagi ijtimoiy faoliyatida islom sarchashmalari bo'lmish Qur'oni Karim va hadisi shariflardagi umumbashariy ilg'or g'oyalarga tayandi, tasavvuf nazariyasi, uning ilmiy-g'oyaviy asosi bo'lmish vujuduyun ta'limotini chuqur o'rgandi va targ'ib etdi. Uning falsafiy-badiiy tafakkuri taraqqiyoti islom ma'naviyatini keng idrok qilish va uni o'z ijodiy va ijtimoiy faoliyatida targ'ib etish g'oyalari bilan bevosita bog'liqdir" [5].

"Arba'in" ("Qirq hadis") – hadislarining she'riy tarjimasi bo'lib, an'anaviy hamd va na't bilan boshlanadi. Asar muqaddimasi – "Sababi ta'limi manzuma"da Navoiy ustoz Abdurahmon Jomiy sahih hadislardan 40 tasini tanlab olib, forsiy tilda "Arba'in" yaratganini, lekin turkiy kitobxon bu chashmadan bebahra ekanligini aytib, Jomiyning ruxsati bilan shu 40 hadisni turkiy tilga tarjima qilganligini yozadi: "Arba'in"ning asosiy qismi "Sizlardan hech biringiz o'ziga ravo ko'rgan narsasini birodariga ravo ko'rmaguncha, chin mo'min bo'lolmaydi" degan mashhur hadisning navoiyona talqini bilan boshlanadi:

Mo'min ermastur, ulki iymondin

Ro'zgorida yuz safo ko'rgay.

Tokki qardoshiga ravo ko'rmas –

Har nekim o'ziga ravo ko'rgay.

Tanlangan hadislarining deyarli barchasi komil inson axloqiga oid qarashlarni o'zida aks ettirganini ko'rishimiz mumkin. Bu hadislarida insonlar yaxshilik qilishga chorlanadi, yomon illatlardan qaytariladi, umuman olganda, ular insonning hayot va jamiyatdagi vazifasini anglatadi. Masalan, "Insonlarning eng yaxshisi – insonlarga foydasi tegadiganidir" degan hadisni Alisher Navoiy turkiy tilda shunday ifoda etadi:

Xalq aro yaxshiroq, deding, kimdur?

Eshitib, ayla shubha raf' andin.

Yaxshiroq bil ani ulus arokim,

Yetsa ko'prak ulusqa naf' andin [6].

Alisher Navoiyning ushbu asarlaridan baxramand bo'lgan har bir inson yuksak ma'naviyat sohibi bo'lishi tabiiy. Bugun yoshlar suniy intellekt rivojlangan, axborot asri davrida yashamoqda ekan Xazrat asarlarini chetlab o'tishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ta'lim mussasalarida "Navoiyxonlik" bo'yicha to'garaklar tashkil etish yoshlarni ilm va ma'rifat qo'rg'oniga olib kirish zarur.

Insoniyat yangi davrga yoki o'z rivojlanish jarayonining yangi bosqichiga qadam qo'ymoqda. Barkamol shaxs gumanistik sivilizatsiyaning asl maqsadiga aylanib bormoqda. Gumanistik jamiyatda shaxs ma'naviy va moddiy boyliklarining uyg'un birligi tamoyiliga rioya etilishi zarur. O'z-o'zidan ravshanki, bunda inson o'z-o'zini ma'naviy kamol toptirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy boylik intellektual xususiy mulk yordamida moddiy farovonlikka erishishning mazmuniga aylanishi lozim. Ma'naviy va moddiy jixatdan boy shaxs gumanizm idealiga aylanadi.

Xulosa. Mutaakkir alloma Alisher Navoiy hazratlari asarlaridagi komil inson mushohadasi bilan bog'liq sahifalarida buyuk muhaddis olim Imom al-Buxoriy(r.a.)ning "Sahih Buxoriy" to'plamlaridagi hadisi shariflar bilvosita, timsollar va ramzlar vositasida o'z tajassumini topgan. Payg'ambar alayhissalom hadisi shariflarini shu tariqa badiiy libosda o'rganish, undagi go'zal xulqlarni kishi o'zida mujassam ettirishi ancha yengil va nihoyatda zarur, ayniqsa, ertamiz ularning qo'lida bo'lgan farzandlarimiz uchun juda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. <https://yuz.uz/news/buyuk-shoir-va-mutafakkir-mir-alisher-navoiy-ijodiy-merosini-yurtimiz-va-jahon->

2. Mirziyoev Sh.M. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72- sessiyasida so'zlangan nutq // Xalq so'zi, 2017 yil 20 sentyabr. 1-b.
3. Salohiy D. Tasavvuf va badiiy ijod. – Toshkent: Navro'z, 2018.
4. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. – Toshkent: FAN, 1991-1997.
5. Mahmud Hasaniy. Maxdumi Xorazmiy. Irshod al-muridiyn // Ilmiy maqolalar to'plami. XV-XVI asr tasavvuf namoyandalari ilmiy merosining ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni yuksaltirishdagi o'rni va ahamiyati. – Samarqand: SamDU, 2011.
6. Arba'in: Qirq hadis sharhi / So'z boshi mualliflari va sharhlovchi: Q.Ahad, O.Mahmud. – T. : Adabiyot va san'at, 1995.